

Ιωάννα Α. Γιαννακούλα

ΙΔΙΟΜΑΤΙΚΕΣ
ΕΚΦΡΑΣΕΙΣ
~~ΤΟΥ ΟΥΛΙΟΥ~~

Μια Μελέτη για την Ελληνική Γλώσσα

FYLATOS PUBLISHING

Copyright για την ελληνική έκδοση
Ιωάννα Α. Γιαννακούλα
© Εκδόσεις Φυλάτος, © Fylatos Publishing, Θεσσαλονίκη 2024

Συγγραφέας: ΙΩANNA Α. ΓΙΑNNAΚΟΥΛΑ
Επιμέλεια κειμένου: Θοδωρής Παπαδόπουλος © Fylatos Publishing
Γραφιστική επιμέλεια: Χριστίνα Τουρλάκη © Fylatos Publishing

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη και του συγγραφέα, κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

© Εκδόσεις Φυλάτος, © Fylatos Publishing
e-mail: contact@fylatos.com
web: www.fylatos.com

ISBN: 978-960-658-XXXX

Ιωάννα Α. Γιαννακούλα

ΙΔΙΟΜΑΤΙΚΕΣ
ΕΚΦΡΑΣΕΙΣ
~~ΤΟΥ ΟΥΛΛΟΥ~~

Μια Μελέτη για την Ελληνική Γλώσσα

Εκδόσεις Φυλάτος
Fylatos Publishing
MMXXIV

Στους γονείς μου, Ανδρέα και Ελευθερία, και στα αδέρφια μου

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	11
A. Θεωρητικό Πλαίσιο	15
1. Η μη κυριολεκτική γλώσσα στη Γνωσιακή Γλωσσολογία	15
1.1. Η Θεωρία της Εννοιακής Μεταφοράς	15
1.2. Τα είδη της μεταφοράς	21
1.3. Μεταφορά και Γείωση	24
1.4. Εννοιακή Μετωνυμία	26
2. Γλώσσα και Συναίσθημα	34
3. Οι Ιδιωματικές Εκφράσεις στη Γνωσιακή Γλωσσολογία	39
4. Το συναίσθημα του Θυμού	43
4.1. Η Προσέγγιση των Lakoff και Kövecses	43
4.2. Διαγλωσσικές μελέτες εννοιοποίησης του Θυμού	47
5. Συναισθήματα και Καθολικότητα	52
B. Η έρευνα	57
6. Ερευνητικά ερωτήματα	57
7. Μέθοδος	58
8. Ανάλυση	65

8.1. Τα δεδομένα	65
8.2. Μεταφορά με μετωνυμική βάση: Ο θυμός είναι θερμότητα	67
8.3. Μεταφορά μέσα στη μετωνυμία	77
8.3.1. Σωματικές αντιδράσεις αντί για τον θυμό	77
8.3.2. Νοητικές αντιδράσεις αντί για τον θυμό	78
8.4. Εννοιακές μεταφορές	80
8.4.1. Ο θυμός είναι φυσικό φαινόμενο	80
8.4.2. Η συμπεριφορά ενός θυμωμένου ανθρώπου είναι έξοδος από τον εαυτό (subject)	83
8.4.3. Η συμπεριφορά ενός θυμωμένου ανθρώπου είναι επιθετική συμπεριφορά ζώου	85
8.4.4. Ο θυμωμένος άνθρωπος είναι λυσσασμένο σκυλί	86
8.4.5. Ο θυμωμένος άνθρωπος είναι Τούρκος	87
8.4.6. Ο θυμός είναι ανώτερος	88
9. Συμπεράσματα	91
Βιβλιογραφία	97

Ελληνόγλωσση	97
Ξενόγλωσση	99

Εισαγωγή

Σκοπός του συγκεκριμένου βιβλίου είναι να εξετάσει πώς εννοιοποιείται ο θυμός στις ιδιωματικές εκφράσεις της ελληνικής. Ταυτόχρονα, να ελέγξει αν μέσα από τη μελέτη των ιδιωματισμών είναι δυνατόν να κατασκευαστεί ένα προτυπικό μοντέλο του υπό εξέταση συναισθήματος, έχοντας ως βάση το πρώτο μοντέλο που προτάθηκε για τον θυμό από τους Lakoff και Kövecses (1987) και τον Kövecses (1990) για την αγγλική γλώσσα.

Η επιλογή του συναισθήματος αυτού μόνο τυχαία δεν είναι. Βασικός παράγοντας που επηρέασε την επιλογή αυτή είναι το γεγονός ότι πρόκειται για ένα βασικό και ταυτόχρονα δυσάρεστο συναίσθημα, του οποίου η εμφάνιση επηρεάζεται από πολλούς και εξωτερικούς παράγοντες· από παράγοντες, δηλαδή, που δεν μπορεί να ελέγξει ο άνθρωπος. Αυτοί ποικίλλουν από το στρες της σύγχρονης ζωής (ειδικά στα μεγάλα αστικά κέντρα), μέχρι και τον κλονισμό της αυτοεκτίμησης (Σκανδάλη 2019). Το ενδιαφέρον είναι να ελεγχθεί το πώς εκφράζει κάποιος γλωσσικά αυτή τη συναισθηματική κατάσταση στην οποία βρίσκεται. Καταφεύγει στη μη κυριολεκτική γλώσσα ή όχι; Ποιους γνωσιακούς μηχανισμούς χρησιμοποιεί;

Διάφορα επιστημονικά πεδία, από τη γλωσσολογία μέχρι την ψυχολογία, έχουν μελετήσει τον θυμό, καθώς πρόκειται για ένα συναίσθημα που εμφανίζει διακυμάνσεις στην έντασή του –ήπιος ερεθισμός έως ακραία επιθετική, (ακόμα και αυτοκαταστροφική), συμπεριφορά. Στο πλαίσιο της Γνωσιακής Γλωσσολογίας, συγκεκριμένα, αποτελεί το πιο μελετημένο συναίσθημα. Αρχικά οι Lakoff και Kövecses (1987) και Kövecses (1990) μελέτησαν τον θυμό για τα αγγλικά και έδωσαν το προτυπικό μοντέλο του. Η έρευνά τους πυροδότησε έναν μεγάλο αριθμό ερευνών εννοιοποίησης του εν λόγω συναισθήματος σε πολλές και διαφορετικές γλώσσες. Τα ευρήματά τους έθεσαν το ζήτημα της καθολικότητας: η εννοιοποίηση είναι καθολική όπως υποστηρίχθηκε αρχικά ή όχι; Η ανάδειξη διαφορών έδειξε ότι μπορεί όλες οι γλώσσες να μοιράζονται μια κοινή σκελετική μεταφορά γενικού επιπέ-

δου, όμως σε ένα πιο ειδικό επίπεδο συναντάται διαφοροποίηση εξαιτίας του πολιτισμικού παράγοντα (Kövecses 2008α, 2005). Ωστόσο, στη βιβλιογραφία υπάρχει ένα «κενό» όσον αφορά τα ελληνικά. Στη γλώσσα αυτή εντοπίζεται μόνο μια συγκριτική έρευνα των εννοιακών μεταφορών για τον θυμό ανάμεσα στα αγγλικά, τα ελληνικά και τα γαλλικά μέσα από σώματα κειμένων (Constantinou 2014). Η έλλειψη επομένως ερευνών για την εννοιοποίηση ενός βασικού συναισθήματος αμιγώς για τα ελληνικά υπήρξε άλλος ένας καθοριστικός παράγοντας στην επιλογή του συναισθήματος αυτού. Πρόκειται για μια προκαταρκτική εξέταση καθώς η έρευνα εστιάζει μόνο στις ιδιωματικές εκφράσεις. Οι ιδιωματισμοί παραβιάζουν την αρχή της συνθετικότητας, διότι η σημασία τους δεν προκύπτει από τη λεξική σημασία των επιμέρους μερών (Kövecses & Szabó 1996). Αυτό αναπόφευκτα οδηγεί στην έλλειψη κυριολεξίας και δίνει πρόσφορο έδαφος στην αποκλειστική χρήση μη κυριολεκτικής γλώσσας.

Στην έρευνα αυτή για την ανάλυση των ιδιωματισμών (για τα κριτήρια σχετικά με το τι ορίζεται ως ιδιωματισμός βλ. Θώμου 2006), υιοθετείται η Θεωρία της Εννοιακής Μεταφοράς. Αυτή ορίζεται ως η κατανόηση ενός πεδίου Α με όρους ενός πεδίου Β, η οποία πραγματοποιείται μέσα από αντιστοιχίσεις (mappings) στοιχείων των δύο πεδίων (Lakoff & Johnson 1980, Kövecses 2010). Ταυτόχρονα, όμως, λαμβάνεται υπόψη άλλη μια διάσταση που έχει τονιστεί στη βιβλιογραφία, ασκώντας κριτική στη Θεωρία Εννοιακής Μεταφοράς: η εκφραστικότητα (Θεοδωροπούλου 2004· 2012, Foolen 2012). Πιο αναλυτικά, στη συζήτηση για τη σχέση γλώσσας και συναισθήματος, η αρχική προσέγγιση θέτει ως στόχο την κατανόηση των εννοιών των συναισθημάτων (Kövecses 1990: 1). Ωστόσο, υποστηρίχθηκε αφενός ότι η προσέγγιση αυτή εξομοιώνει το συναίσθημα με τη νόηση (Θεοδωροπούλου 2004), αφετέρου ότι η μεταφορά δε χρησιμοποιείται μόνο για κατανόηση αλλά και για εκφραστικότητα, διότι ο ομιλητής καταφεύγει σε αυτήν κυρίως για να εκφράσει τη συναισθηματική του κατάσταση (Θεοδωροπούλου 2004· 2012, Foolen 2012). Οι παραπάνω απόψεις συζητιούνται αναλυτικά στα δύο πρώτα κεφάλαια του βιβλίου.

Στη συνέχεια, η έρευνα ακολουθεί την εξής δομή: το τρίτο κεφάλαιο αφορά τις ιδιωματικές εκφράσεις και τη στροφή της γνωσιακής γλωσσολογίας στη μελέτη και εξέτασή τους (Fillmore et al. 1988, Geeraerts 1989, Gibbs & Nayak 1989, Kövecses & Szabó 1996, Lakoff 1987). Το τέταρτο κεφάλαιο εστιάζει στο συναίσθημα του θυμού και το πέμπτο κεφάλαιο στο ζήτημα της καθολικότητας που τέθηκε από τα συμπεράσματα των ερευνών που ακολούθησαν την αγγλική, όπως προαναφέρθηκε. Έπειτα, ακολουθεί το δεύτερο μέρος όπου δίνονται τα ερευνητικά ερωτήματα, η μεθοδολογία αλλά και η ανάλυση των δεδομένων. Υιοθετήθηκε η μέθοδος της λεξικής προσέγγισης, (lexical approach), σύμφωνα με την οποία τα δεδομένα προς ανάλυση συλλέγονται αποκλειστικά από λεξικά (Βοσταντζόγλου 1998, *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής* 1998). Τέλος, στο τελευταίο κεφάλαιο δίνονται τα συμπεράσματα της ανάλυσης αλλά και κατευθύνσεις για μελλοντικές έρευνες του συναισθήματος του θυμού.

Θυμός...

Αν και είναι το πλέον μελετημένο –διαγλωσσικά– συναίσθημα, η μονογραφία αυτή αποτελεί την πρώτη απόπειρα συλλογής, καταγραφής και επεξεργασίας δεδομένων για την ελληνική γλώσσα. Πώς εκφράζει κάποιος γλωσσικά τη συναισθηματική κατάσταση στην οποία βρίσκεται όταν είναι θυμωμένος; Καταφεύγει στη μη κυριολεκτική γλώσσα ή όχι; Ποιους γνωσιακούς μηχανισμούς χρησιμοποιεί;

Αναλυτικά, διερευνάται η εννοιοποίηση του θυμού στις ιδιοματικές εκφράσεις και ταυτόχρονα ελέγχεται αν είναι δυνατόν να κατασκευαστεί ένα προτυπικό μοντέλο αυτού του συναίσθηματος για τη γλώσσα μας, συγκρίνοντάς το με το πρώτο μοντέλο που προτάθηκε από τους Lakoff και Kövecses (1987) και τον Kövecses (1990) για την αγγλική γλώσσα. Πρόκειται για έρευνα που εντάσσεται στη συζήτηση για τη σχέση γλώσσας, και ειδικότερα μεταφοράς, και συναίσθηματος αφορμώμενη από το πρώιμο έργο των Lakoff (1987) και Kövecses (1990), η οποία παρουσιάζεται στο πρώτο μέρος της μονογραφίας. Εν συνεχεία, ακολουθεί η Θεωρία της Εννοιακής Μεταφοράς, υπό το πρίσμα της οποίας έγινε η ανάλυση των ιδιοματισμών, αλλά και η μελέτη της στροφής της Γνωσιακής Γλωσσολογίας στην εξέταση των ιδιοματισμών. Το θεωρητικό μέρος ολοκληρώνεται με την παρουσίαση των διαγλωσσικών μελετών εννοιοποίησης του συναίσθηματος αυτού. Στο δεύτερο μέρος δίνονται τα ερευνητικά ερωτήματα, η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε αλλά και η ανάλυση των φράσεων. Τέλος, η μονογραφία κλείνει με τα συμπεράσματα της ανάλυσης, αλλά και με κατευθύνσεις για μελλοντικές έρευνες του συναίσθηματος του θυμού.